

Kort historik

Sedan 1815 har det oavbrutet rått fred i Sverige, en längre tid än i något annat land i Europa. Tidigare var förhållandet helt annorlunda. Mellan år 1600 och 1815 befann sig landet i krig i sammanlagt 111 år, mer än hälften av tiden. De ständiga krigen påverkade givetvis samhället på många sätt.

I periodens början rekryterades soldater på två sätt: dels genom utskrivning, dels genom värvning. För utskrivningarna av fotfolket (infanteriet) indelades socknarna i rotar, som var och en skulle svara för rekrytering och underhåll av en soldat. Rotarna bestod av mellan två och tio gårdar, beroende på gårdarnas storlek. Utskrivningarna kunde göras först när kriget redan hade börjat eller omedelbart stod för dörren, och de nyutskrivna knektarna var därför dåligt övade. Det visade sig ofta också svårt att få ihop det antal, som man hade planerat. Under de stora krigen på 1600-talet bestod därför större delen av armén av värvade trupper. Dessa kostade dock mycket mer än vad staten i längden hade råd med.

För att man skulle få en effektivare armé inom ramen för de resurser som fanns organiserades på 1680-talet det ”ständiga knektehållet”, ofta något missvisande kallat indelningsverket.¹ Den ena basen var de landskapsregementen, som skapats omkring 1620 och som i stort sett kom att finnas kvar i över 300 år. Regimenterna indelades i åtta kompanier om 150 man vardera; ett regemente omfattade således 1200 soldater, vartill kom officerare, underbefäl, musikanter och trosspersonal. Den andra utgångspunkten var rotesystemet som redan använts för utskrivningar.

Varje rote hade nu skyldighet att rekrytera en soldat. Om denne dog, på grund av skador eller ålder eller av någon annan anledning inte kunde tjänstgöra längre, hade roten att skaffa fram en ersättare. På så sätt kunde regementet ständigt fyllas på till full styrka. Roten ansvarade för soldatens försörjning. Den skulle förse honom med bostad, en bit åker och betesmark, livsmedel utöver vad som kunde behövas vid sidan om vad soldaten själv producerade, en del kläder och annan utrustning (dock inte vapen). Det utgick också lön i pengar, dels en summa vid rekryteringen, dels en årlig lön.

Förutsättningarna för organisationen var mycket olika i skilda delar av landet, i glesbebyggda skogstrakter och rikare jordbruksslätter. Riksdagen 1682 beslutade om de allmänna principerna, formellt i form av ett kontrakt mellan Kungl. Maj:t och landskapets representanter i bondeståndet. För anpassningen till de länets lokala förhållanden svarade sedan en provinskommission. Detaljerna för varje rote fastställdes i ett kontrakt mellan rotebönderna och soldaten. Organisation och rekrytering för Västmanlands regemente genomfördes 1683-1685. Speciella förhållanden rådde för rotarna i Dalarna, i By, Folkärna, Grytnäs, Hedemora, Grangärde, Norr- och Söderbärke socknar. Där försågs inte soldaten med ett torp, utan allt underhåll betalades med pengar och livsmedel.

Organisationen för kavalleriregementena var litet annorlunda. För underhållet av ryttaren och hans häst ansvarade en rusthållare, en bonde som i gengäld fick en nedsättning av skatten. Då uppgiften var betungande var det bara relativt stora gårdar som ensamma kunde svara för ett rusthåll; i många fall delades uppgiften upp på flera bönder. I Västmanland rekryterades ryttare till Livregementet till häst – på 1790-talet uppdelat i Livregementets husarer och Livregementets grenadjärer – som hade rusthåll över hela Mellansverige.

¹ Indelningsverket var egentligen benämningen på ett mer omfattande system för finansieringen av löner m.m. åt hela den militära organisationen, inklusive officerarna, och den civila statsförvaltningen.

De flesta soldaterna var gifta. Det var mycket vanligt att soldaterna gifte sig strax efter det att de antagits till tjänst – de flesta var tidigare drängar och hemmasöner som nu fick en egen bostad och fast inkomstkälla och då kunde bilda familj. Om soldaten dog hade änkan rätt att bo kvar på torpet till nästa midfastosöndag. Men därefter kunde de efterlevande stå inför stora problem. Änkorna kunde kanske få en plats som piga eller försörja sig med hantverk och säsongarbeten i jordbruket. Många gifte om sig, en del med den nye soldat som efterträdde den avlidne maken.

Försörjningsproblemen kunde också bli stora för de soldater, som på grund av skador, sjukdom eller av andra skäl fick avsked från tjänsten. I princip fanns ingen åldergräns, soldaten kvarstod i tjänst så länge han ansågs kunna fullgöra tjänsten tillfredsställande. Den som fick avsked på grund av bristfällig fysik eller andra problem var troligen inte heller särskilt attraktiv på den arbetsmarknad som fanns och som på landsbygden var mycket begränsad. Soldater med lång tjänstgöringstid beviljades ofta en liten pension, och det grundades också en del pensionskassor, men de belopp som betalades ut täckte bara en mycket liten del av vad som behövdes för att överleva.

Flertalet infanterister under Carl XI:s och Carl XII:s tid var ”musketerare”, beväpnade med luntmusköt och värja. Musköterna byttes under Carl XII:s tid successivt ut mot mynningsladdade flintlåsgevär. Under senare delen av 1700-talet ersattes värjan med en kortare, något böjd huggare, från 1803 med bajonett på geväret. 1849 infördes slaglåsgevär, som senare blev räfflade, 1869 det första bakladdningsgeväret, Remington m/67.

Kavalleristerna, livregementets ryttare och husarerna, var också beväpnade med värja och flintlåskarbin, på 1870-talet ersatt med remingtongevär, 1895 av mauser m/94. Fram till 1870-talet hade de också två flintlåspistoler.

Karolinernas uniformer är välkända, t ex genom Carl Cederströms berömda tavla; de två främsta bårbärarna är klädda som vanliga meniga. Till uniformen hörde också en slängkappa.

Ryttarna var klädda på nästan samma sätt. De bar dock stövlar och då de var stridsberedda ett bröstharnesk av metall.

Från 1740-talet blev uniformerna mindre fältmässiga, mer lämpade för stiliga parader än riktiga krig, som man kan se av de här exemplen från livregementets ryttare respektive husarerna. I slutet av 1800-talet blev uniformerna åter mer partiska med slitstarka och varma tyger i grå färg.

Nyrekryterade soldater fick en kort utbildning, troligen ett par dagar i anslutning till första mönstringen; det ankom sedan på rotens korpral att se till att de nya lärde sig det nödvändigaste om vapenhantering, kommandon och manövrering. En övning med hela regementet eller bataljonsvis hölls en gång om året, under ca tio dagar; under senare delen av 1700-talet var de ofta inställda. Kompanimöten om två dagar skulle hållas en gång i månaden men ställdes ofta in. I fredstid fick soldaterna således använda drygt en månad per år till övningarna.

Stora nordiska kriget

Genom en serie krig hade Sverige under 1600-talet erövrat de baltiska länderna och stora delar av den tyska östersjökusten. Sveriges dominans i östersjöområdet blev ett problem för grannländerna, som såg tillfället till ändring i sakernas tillstånd när Carl XI avled och efterträddes som kung av en 15-årig pojke. Ryssland, Polen-Sachsen² och Danmark gick i förbund och år 1700 började ett krig, som skulle pågå till 1721.

² Polen och Sachsen var förenade i en personalunion under en gemensam kung, "August den starke".

Genom hela kriget följde Sverige principen att ”anfall är bästa försvar”. Först riktade man sig mot Danmark. I mars 1700 mobiliserades armén och i juli angrep man Köpenhamn, vilket ledde till en snabb separاتفred. Västmanlands regemente deltog inte i operationen på Själland utan låg i reserv i Skåne. På hösten fördes regementet över till Pärnu (i nuvarande Estland) för aktion mot Ryssland och Polen. När trupperna samlades i Balticum visade det sig att polackerna gått i vinterkvarter och således inte utgjorde någon omedelbar fara. Man vände sig mot ryssarna, som belägrade gränsfästningen Narva. Slaget vid Narva i november blev en förkrossande svensk seger; hela den ryska armén kapitulerade eller skingrades. Men regementet förlorade 294 man i döda och sårade.

1701 år började ett sex år långt fälttåg mot Polen. Västmanlands regemente tillhörde den trupp som inledde striderna genom att gå över gränslöden Düna (Daugav). Följande år deltog det i erövringen av huvudstaden Warszawa och slaget vid Kliszow, senare bl.a. i slaget vid Fraustadt. Svenska segrar ledde till fred med Polen 1706. Året därpå började fälttåget mot den återstående fienden, Ryssland.

Ett år låg man i läger i Sachsen för att återhämta sig, ersätta förlorade soldater, hästar och utrustning, i augusti 1707 började marschen österut. Efter ett större slag vid Holovcin 1708 (nära Minsk i nuvarande Vitryssland) böjde man av söderut mot Ukraina, i förhoppning om att där lättare kunna försörja armén med proviant etc. Efter en svår övervintring – vintern 1708-1709 var den kallaste i hela Europa på flera hundra år – mötte man den ryska hären vid Poltava 28 juni 1709. I slaget förlorades över 9000 man i döda, sårade och tillfångatagna. Resten av armén togs till fånga ett par dagar senare vid floden Dnepr.

Lilla ofreden

Tjugo år efter det stora nordiska krigets slut startade den svenska regeringen ett revanschkrig, känt som ”lilla ofreden” 1741-1743. Resultatet blev förödande. Trots att det inte förekom några större fältslag omkom stora delar av armén, flertalet i de tyfus- och dysenteriepidemier som rasade under de långa lägervistelserna på grund av dålig mathållning och bristfälliga sanitära förhållanden.

Pommerska kriget

Nästa krig, det ”pommerska kriget” 1757-1762

Sjuåriga kriget

Det pommerska kriget var en del av en större militär konflikt mellan Europas stormakter, det ”sjuåriga kriget”. England och Preussen stod där mot en koalition av Frankrike, Ryssland och kejsardömet Österrike. Att Sverige gick in i kriget motiverades närmast med att man sökte revansch för förlusterna i det stora nordiska kriget, då större delen av de svenska besittningarna i Tyskland gått förlorade, bl.a. till Preussen. Kvar fanns endast en del av Pommern, som nu kom att fungera som bas för de svenska trupperna. Det strategiska läget föreföll också fördelaktigt, genom att tremaktskoalitionen förfogade över mycket större styrkor än Preussen; England koncentrerade sina insatser till flottan.

Under det första krigsåret mobiliserades endast en begränsad del av den svenska armén, 1758 en större trupp.

Andra Pommerska kriget

Det andra pommerska kriget 1805-1807 var liksom det första en del av en stormaktskonflikt. Kejsaren Napoleons Frankrike stod mot en koalition av England, Österrike och Ryssland; Preussen vacklade mellan parterna och slöt sig än till den ena, än till den andra sidan. Den svenske kungen Gustav IV Adolf såg Napoleons tydliga strävan att dominera hela Europa som ett hot också mot Sverige. Dessutom avskydde han Napoleon som arvtagare till de revolutionärer som avrättat det franska kungaparet. Koalitionen förfogade över betydligt större

arméer än Frankrike, så riskerna föreföll små då Sverige förde över en del av sina styrkor till sitt brohuvud i svenska Pommern.

Av Västmanlands regemente mobiliserades halva regementet först i december 1806. Efter samling i Arboga marscherade man landvägen till Ystad för överfart till Stralsund, provinsens befästa huvudstad. Till att börja med fick man inrikta sig på att försvara staden, som belägrades av fransmännen. I mars gick den svenska armén till offensiv. Trupperna delades upp i flera avdelningar, som spreds ut över ett stort område. Längst ut på ena flygeln stod en bataljon av Västmanlands regemente, som den 17 april 1807 plötsligt blev attackerad av en överlägsen fransk styrka. Västmanlänningarna blev avskurna från resten av armén och försökte rädda sig undan på båtar från den lilla fiskehamnen Ückermünde. Men bara omkring hälften hann ombord, 125 man blev tillfångatagna.

Fångarna fick marschera nästan hundra mil, till nordöstra Frankrike där de förlades i fästningsstaden Longwy. De blev kvar där ända till länderna slöt fred 1810, med undantag för ett 20-tal man som sändes till Saint-Quentin för att arbeta på ett kanalbygge. En av de fångna officerarna skrev på hösten 1807 ett brev till staben i Sverige. I meddelandet ingick en lista på de soldater som hade dött under fångenskapen.

Huvudingången till fästningen i Longwy

Finska kriget

Det ”finska kriget” började 1793. Detta krig var en fortsättning på konflikten med Napoleon. För att komma åt sin huvudfiende England proklamerade Napoleon en blockad mot handelsförbindelser med detta land. Han slöt fred med Ryssland och kom överens med tsaren om att Sverige skulle tvingas att stänga sina hamnar. Även Danmark anslöt sig till blockaden. Då den svenske kungen vägrade att ändra sin politik, började Danmark och Ryssland krig; ryssarna hade även egna planer med detta.

Västmanlands regemente mobiliserades först till Värmland för att där operera mot Danmark-Norge. Efter några obetydliga gränsstrider förflyttades den till huvudfronten i Finland. Ryssarna hade under sommaren 1808 ockuperat hela södra Finland. Regementet landsattes i september i Österbotten, och bara den ena av två bataljoner hann gå i land innan den engagerades i slaget vid Oravais, där den förlorade 95 av 560 man. Under hösten retirerade sedan armén till trakten av Haparanda. Man slöt ett tillfälligt vapenstillestånd, och regementet hemförlovades. Då återstod endast 20 % av styrkan, de övriga var döda, sårade eller sjuka.

I mars 1809 gick ryssarna på nytt till anfall, nu på den svenska sidan av Bottenviken. En del av Västmanlands regemente kommenderades till tjänstgöring på galärerna i skärgårdsflottan. En annan del ingick i de trupper som sattes in i ett motangrepp. Den 19-20 augusti deltog man i slagen vid Sävar och Ratan nära Umeå. 2 september ingicks stillestånd, två veckor senare undertecknade freden i Fredrikshamn, där Finland avträdde till Ryssland.

Sista svenska kriget

Våren 1813 samlades arméerna i trakten av Berlin, men först under hösten kom det till allvarliga strider. De svenska trupperna deltog först i en mindre strid vid Rosslau, i oktober 1813 i det stora, avgörande slaget vid Leipzig. Napoleon retirerade västerut med resterna av sin armé, förföljd av de övriga förbundna, medan svenskarna avvek för att rikta ett slag mot Danmark. Danskarna hade inga nämnvärda styrkor till lands, och det blev ett kort fälttåg utan strider, en separatfred slöts i januari 1814. Den svenska armén gick sedan åter söderut för att delta i huvudkonflikten, som nu pågick i Belgien och Nederländerna, bl.a. deltog den i belägringen av Maastricht.

Huvudvillkoret i freden med Danmark var, att danskarna skulle avträda Norge till Sverige. Norrmännen var inte tillfrågade, och de tyckte inte alls om idén. Den 17 maj samlades företrädare för det norska samhället i Eidsvoll, förklarade sig självständiga och utropade konungariket Norge. För att inte gå miste om bytet vände nu den svenska överbefälhavaren, tronföljaren Carl Johan, sina trupper mot Norge. Den nya norska staten hade nu inte resurser att stå emot en regelrätt armé, det kom endast till begränsade fäktningar i sydöstra Norge. Västmanlänningarna var inblandade i några sådana kring nedre Glommen. Men det blev inte heller någon svensk erövring av Norge. Man enades i stället om att bilda en union av två i huvudsak självständiga stater med en gemensam kung.